

ТЕОРІЯ АКТИВІВ І КАПІТАЛУ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІДПРИЄМСТВА: *CONDITIO SINE QUA NON*¹

Розроблено теорію активів і капіталу зовнішнього середовища підприємства на основі розгляду зовнішнього середовища підприємства як предметної області бухгалтерського обліку

Постановка проблеми. В сучасних умовах перед бухгалтерським обліком залишається невирішеною проблема збереження достовірності та об'єктивності бухгалтерської інформації та одночасного облікового відображення активів зовнішнього середовища (далі – АЗС) і капіталу зовнішнього середовища (далі – КЗС), без інкорпорування яких в систему бухгалтерського обліку остання може втратити роль провідного інструменту інформаційного забезпечення системи управління.

Детальний аналіз обґрунтованої вище проблеми передбачає необхідність вирішення комплексу наступних питань:

– розробка методики оцінки активів зовнішнього середовища в системі бухгалтерському обліку, яка б забезпечувала достовірність, об'єктивність (з врахуванням понесених на їх створення та просування витрат) та адекватність інформаційним потребам користувачів бухгалтерської інформації;

– калькулювання витрат, пов'язаних зі створенням, розробкою, юридичним оформленням та просуванням активів зовнішнього середовища на ринок;

– розробка концепції амортизації активів зовнішнього середовища;

– модифікація бухгалтерських принципів за умов включення активів зовнішнього середовища до складу об'єктів бухгалтерського обліку;

– відображення операцій із активами зовнішнього середовища в бухгалтерському обліку;

– модифікація та розробка форм фінансової звітності через включення до об'єктів бухгалтерського обліку активів зовнішнього середовища.

Мета статті полягає в розробці теорії активів і капіталу зовнішнього середовища підприємства, яка виступатиме теоретичним підґрунтям для подальшого розвитку національної системи бухгалтерського обліку в умовах формування постіндустріальної економіки.

Теоретико-методологічна основа дослідження – теорія активів і капіталу зовнішнього середовища підприємства (далі – ТАКЗСП), концепція науково-дослідницьких програм І. Лакатоса (далі – НДП), концепція стратегічного обліку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про необхідність розробки нової методології бухгалтерського обліку в умовах переходу до постіндустріальної економіки та про необхідність включення активів і капіталу зовнішнього середовища в національну систему бухгалтерського обліку відмічають Д. Андріссен, В.С. Аптон, М.І. Бондар, Р.П. Булига, Ф.Ф. Бутинець, Дж. Гатфрі, С.Ф. Голов, Т.В. Давидюк, Ю. Даум, Р.К. Елліот, В.М. Жук, О.В. Кантаєва, Я.Д. Крупка, С.А. Кузнєцова, С.А. Кузубов, Б. Лев, С.О. Левицька, Н.М. Малюга,

¹ Від лат. – те, без чого неможливо. На нашу думку, без впровадження ТАКЗСП в чинну національну систему бухгалтерського обліку неможливим є подальший прогресивний розвиток даної системи в умовах зростаючих потреб користувачів облікової інформації під час становлення постіндустріальної економіки

В.Б. Моссаковський, Л.В. Нападівська, В.Ф. Палій, О.М. Петрук, М.С. Пушкар, Р. Рослендер, Р. Тіссен, Л.В. Чижевська, М.М. Шигун, І.Й. Яремко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення вищенаведених питань необхідним є створення відповідних теоретичних передумов, зокрема, шляхом створення ТАКЗСП. Використовуючи підхід до визначення структури окремої наукової теорії, розроблений акад. В.С. Стьопіним, визначено наступну структуру ТАКЗСП (рис. 1).

Рис. 1. Структура ТАКЗСП

ТАКЗСП є дедуктивною фундаментальною бухгалтерською теорією окремого об'єкта – активів зовнішнього середовища. Розглянемо детальну характеристику її структурних елементів.

1) Рівняння. Впровадження теорії бухгалтерського обліку активів і капіталу зовнішнього середовища передбачає доповнення традиційного балансового рівняння двома складовими – активами зовнішнього середовища та капіталом зовнішнього середовища:

$$A + [АЗС] = ВК + З + [КЗС] \quad (1)$$

де, А – активи;

АЗС – активи зовнішнього середовища;

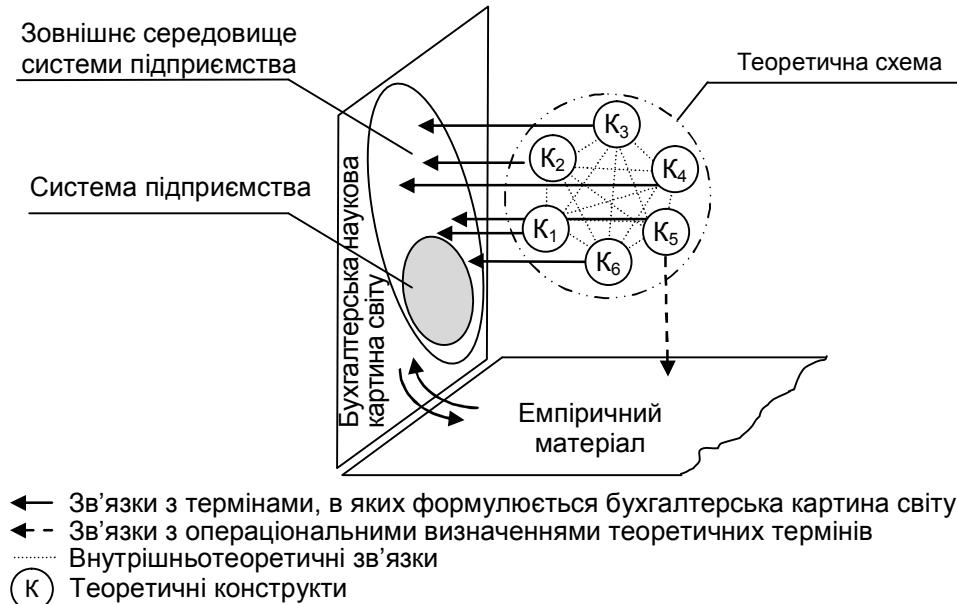
ВК – власний капітал;

З – зобов'язання;

КЗС – капітал зовнішнього середовища.

Використання квадратних дужок ([та]) означає, що дані складові рівняння додаються до однойменних активних та пасивних складових рівняння, що забезпечує одержання балансу між активами та капіталом. Однак активи зовнішнього середовища не можуть бути об'єднані з активами підприємства (активами внутрішнього середовища), а капітал зовнішнього середовища – з жодним із видів капіталу.

2) Теоретична схема, для об'єктів якої справедливе рівняння. Структуру взаємозв'язків між теоретичними конструктами (абстрактними об'єктами) теоретичної схеми ТАКЗСП, а також термінами, що мають операціональний зміст (наприклад, гудвіл) і термінами, в яких реалізується бухгалтерська наукова картина світу (зовнішнє середовище підприємства) представлено на рис. 2.

Рис. 2. Взаємозв'язки між абстрактними об'єктами, бухгалтерською науковою картиною світу та емпіричним матеріалом в ТАКЗСП

Частина теоретичних конструктів (K_1, K_2, K_3, K_4, K_6) ТАКЗСП є фундаментальними абстрактними об'єктами, які не співвідносяться із її емпіричним базисом, однак зміна яких призведе до зміни змісту теорії. Теоретичний конструкт K_5 є окремим абстрактним об'єктом, при зміні якого на інший, зміна змісту ТАКЗСП не відбувається.

Сукупність всіх теоретичних конструктів ($K_1, K_2, K_3, K_4, K_5, K_6$) утворюють теоретичну схему ТАКЗСП.

Теоретичний конструкт K_1 . ТАКЗСП, виходячи із своєї назви, базується на двох основоположних категоріях:

Активи зовнішнього середовища – це ресурси підприємства, які не можна повністю контролювати, використання яких, як очікується, приведе до отримання економічних вигод у майбутньому.

Капітал зовнішнього середовища – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування чистого власного капіталу та зобов'язань.

Теоретичний конструкт K_2 . Впровадження ТАКЗСП передбачає модифікацію таких принципів бухгалтерського обліку як обачність (консерватизм), безперервність, історична (фактична) собівартість. Це викликано тим, що існуючі принципи не забезпечують відображення в бухгалтерському обліку активів зовнішнього середовища.

Існуючі принципи мають бути не замінені, а модифіковані, тобто змінені таким чином, щоб охоплювати як існуючі елементи фінансових звітів – активи, зобов'язання, власний капітал, прибутки й збитки, доходи та витрати, так й активи та капітал зовнішнього середовища. Тобто модифікація принципів передбачає встановлення такого їх визначення, що дозволяє їх диференціювати для активів внутрішнього та зовнішнього середовища.

Принцип обачності (консерватизму) відносно активів зовнішнього середовища слід модифікувати в *принцип обачності на основі концепції ризику*, що передбачає для активів зовнішнього середовища використовувати: при балансовому консерватизмі – доходний підхід; при доходному консерватизмі – обачність на основі концепції ризику.

Принцип безперервності відносно активів зовнішнього середовища слід модифікувати в *диференційований принцип безперервності*, що передбачає в якості норми використовувати оцінку за доходним підходом; при припиненні діяльності використовувати ліквідаційну вартість активів зовнішнього середовища.

Принцип історичної (фактичної) собівартості відносно активів зовнішнього середовища слід модифікувати в *принцип релевантного оцінювання*, який передбачає, що для таких активів пріоритетною (релевантною) є оцінка виходячи з доходу, який ці активи можуть принести у майбутньому.

Порівняльну характеристику застосування модифікованих принципів бухгалтерського обліку відносно активів внутрішнього та зовнішнього середовища та існуючого нормативного підходу представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Існуючий підхід та напрями модифікації принципів бухгалтерського обліку: порівняльна характеристика (детальніше див. [7])

Активи внутрішнього середовища (далі – АВС)		Активи зовнішнього середовища	
1		2	
ПРИНЦИП ОБАЧНОСТІ – ПРИНЦИП ОБАЧНОСТІ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ РИЗИКУ			
Як є:			
Як запропоновано модифікувати для АВС:		Як запропоновано модифікувати для АЗС:	
При балансовому консерватизмі		При доходному консерватизмі	
		+ нова концепція амортизації для АЗС	
ПРИНЦИП БЕЗПЕРЕРВНОСТІ – ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПРИНЦИП БЕЗПЕРЕРВНОСТІ			
Як є:			
Принцип визначає пріоритетність оцінки під час безперервної діяльності, яка є нормою для всіх активів підприємства. Такою нормою є їх оцінка за фактичною собівартістю. При припиненні діяльності використовується їх ліквідаційна вартість			
Як запропоновано модифікувати для АВС:		Як запропоновано модифікувати для АЗС:	
Нормою для АВС є їх оцінка за фактичною собівартістю. При припиненні діяльності використовується ліквідаційна вартість АВС.		Нормою для АЗС є їх оцінка за доходним підходом. При припиненні діяльності використовується ліквідаційна вартість АЗС.	

Продовження табл. 1

1	2
ПРИНЦИП ІСТОРИЧНОЇ СОБІВАРТОСТІ – ПРИНЦИП РЕЛЕВАНТНОГО ОЦІНЮВАННЯ	
Як є: Пріоритетною є оцінка активів підприємства, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання	
Як запропоновано модифікувати для АВС: Для АВС пріоритетною (релевантною) є оцінка виходячи із їх економічної сутності	Як запропоновано модифікувати для АЗС: Для АЗС пріоритетною (релевантною) є оцінка виходячи з доходу, який ці активи можуть принести у майбутньому

Виходячи із вищенаведеного (табл. 1) запропоновано такі модифіковані трактування принципів бухгалтерського обліку:

Принцип обачності на основі концепції ризику – для активів внутрішнього середовища використовувати обачність на основі концепції ризику; для активів зовнішнього середовища використовувати: при балансовому консерватизмі – доходний підхід; при доходному консерватизмі – обачність на основі концепції ризику.

Диференційований принцип безперервності – оцінка внутрішніх активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність буде тривати далі; для активів зовнішнього середовища в якості норми слід використовувати оцінку за доходним підходом, а при припиненні діяльності використовувати ліквідаційну вартість активів зовнішнього середовища.

Принцип релевантного оцінювання передбачає, що для внутрішніх активів підприємства пріоритетною є оцінка, виходячи з витрат на їх виробництво та придбання; для активів зовнішнього середовища пріоритетною (релевантною) є оцінка виходячи з доходу, який ці активи можуть принести у майбутньому.

Теоретичний конструкт К₃. Для відображення в бухгалтерському обліку розроблено концепцію амортизації активів зовнішнього середовища. Концепція передбачає виділення контрольованої та неконтрольованої частини активу зовнішнього середовища. Контрольована частина складається із витрат, понесених на створення такого активу, неконтрольована – частина, що утворюється в результаті віднімання від загальної вартості активу, розрахованої за доходним підходом, контрольованої частини.

Амортизації підлягає лише контрольована частина активу зовнішнього середовища. Причиною цього є те, що неконтрольована частина активу зовнішнього середовища не виникає внаслідок минулих подій, що зумовлює неможливість відображення доходів та витрат за такими видами активів. У випадку виникнення таких подій, наприклад, при придбанні підприємств, такі активи набувають статусу нематеріальних активів у випадку наявності критерію їх відокремленості (МСФЗ 3 “Об’єднання підприємств” (п. В 34)). Внаслідок цього активи зовнішнього середовища слід амортизувати лише в частині понесених на них витрат.

Амортизації підлягають активи, що виникли внаслідок минулих подій, тобто на фінансовий результат списується частина понесених витрат. Це пояснюється тим, що в основі бухгалтерського обліку покладено модель “понесені витрати – одержані доходи”. Однак чи слід амортизувати ту складову активів зовнішнього середовища, до створення вартості якої ми не понесли жодних витрат? А з іншого боку, чи слід відображати у складі доходів доходи від зростання вартості активів зовнішнього середовища?

На нашу думку, саме через цю причину (відсутність минулих подій стосовно активів зовнішнього середовища) згідно МСФЗ 38 "Нематеріальні активи" (п. 37) активи зовнішнього середовища відображаються в бухгалтерському обліку лише в рамках угоди з об'єднання бізнесу. При об'єднанні бізнесу, наприклад, при придбанні, стосовно активів зовнішнього середовища штучно виникають минулі події, тобто з'являються витрати, що перевищують балансову вартість чистих активів підприємства, які стосуються активів зовнішнього середовища.

Застосування запропонованого підходу до амортизації активів зовнішнього середовища дозволяє вирішити проблему вибору між релевантністю та надійністю облікової інформації стосовно таких активів.

Теоретичний конструкт К₄. Виходячи з того, що в результаті зміни вартості активу зовнішнього середовища, яка є перманентною характеристикою таких активів, у бухгалтерському обліку не відображаються витрати та доходи, необхідною є розробка спеціальної методики бухгалтерського обліку зміни їх вартості.

Нами розроблено концепцію зміни (збільшення чи зменшення) корисності активу зовнішнього середовища, що передбачає у випадку зміни корисності збільшувати або зменшувати його неконтрольовану частину. Якщо сума зменшення корисності активу перевищує суму його неконтрольованої частини, то такі витрати визнаються іншими витратами.

Основною причиною необхідності застосування такого підходу є здатність активів зовнішнього середовища не лише до зносу, а й до **ап्रेसіації** – *можливості підвищення своєї корисності без понесення додаткових витрат на підвищення вартості активу внаслідок різноманітних зовнішніх сил.*

Про існування здатності активів зовнішнього середовища до апресіації зазначають Д. Андріссен та Р. Тіссен [1], Р. Рослендер [17], П. Фаркухар, Дж. Хан, та Ю. Ідзірі [14].

Так, Д. Андріссен та Р. Тіссен пишуть, що "нематеріальні активи від свого використання не зношуються. Вони не амортизуються звичним для матеріальних активів способом. Але це не означає, що вони зберігають свою вартість безкінечно. На нематеріальні активи впливають інші сили. Наприклад, активне використання торгової марки тільки змусить її вартість збільшуватись. Разом з тим поява конкурента, який є кращим за Вас, призведе до того, що вартість ваших основних сфер компетенції зменшиться. Саме тому амортизація нематеріальних активів є функцією від Ваших конкурентних переваг" [1, с. 222]. В даному випадку під тим, що автор називає амортизацією, слід вважати зменшення корисності активу зовнішнього середовища, що відбувається під дією зовнішніх сил. А оскільки для таких активів притаманний і зворотній процес, що є апресіацією, то в обліку має відобразатись зростання корисності таких активів.

Проф. Р. Рослендер наголошує на необхідності застосування нових підходів до оцінки наявного на підприємстві інтелектуального капіталу в бухгалтерському обліку, оскільки останній є фундаментально суб'єктивним за своєю природою і характеризується тенденцією до збільшення вартості, аніж до зносу [17, с. 39].

Проф. П. Фаркухар та інші також зазначають, що система обліку для оцінки брендів має бути готова до забезпечення можливості апресіації, та зміни оцінки, що може не стосуватись інших видів нематеріальних активів [14, с. 24].

У МСФЗ 36 "Знецінення активів" безпосередньо не говориться про здатність активів зовнішнього середовища до апресіації, що логічно впливає також і з назви самого стандарту, однак, в п. 12 b зазначається, що одним із показників можливого

знецінення активів можуть бути значні зміни, що відбулись протягом періоду чи відбудуться в ближчому майбутньому в технічних умовах, в яких підприємство здійснює свою діяльність [18, с. 1732], тобто зменшення корисності може відбуватись при впровадженні конкурентами нових більш досконаліх і економічних технологій виробництва, матеріалів чи продуктів. Проте практика показує, що при усуненні конкурента із ринку може відбуватись й обернена ситуація, що призводить до підвищення вартості активів зовнішнього середовища. Виходячи з цього такі активи можуть завдяки діям суб'єктів зовнішнього середовища не лише знецінюватись, а й збільшувати свою корисність.

Здатність активів зовнішнього середовища як до зменшення своєї корисності, так і до апresiasi зумовлює необхідність застосування нового підходу – тестування на зміну (збільшення або зменшення) корисності активів зовнішнього середовища підприємства.

Іншим не вирішеним питанням є частота проведення такого тестування. Стосовно знецінення активів в МСФЗ 36 “Знецінення активів” (п. 9) зазначається, що підприємство повинно на кінець кожного звітного періоду оцінювати наявність ознак знецінення активів. У випадку наявності таких ознак слід оцінити вартість відшкодування активу [18, с. 1732]. А відносно нематеріальних активів з невизначеним строком використання (до яких також можна віднести й активи зовнішнього середовища) вартість відшкодування визначається щорічно.

На нашу думку, частоту проведення тестування активу зовнішнього середовища на зміну корисності слід визначати від особливостей (від природи ринку, швидкості ринкових змін, кількості конкурентів тощо) та потреб діяльності підприємства. Період, за який має проводитись таке тестування, слід вказати в Наказі про облікову політику підприємства.

Теоретичний конструкт K_5 . Виходячи із модифікованих для потреб бухгалтерського обліку активів зовнішнього середовища принципів, їх оцінку слід проводити на основі застосування доходного підходу.

Можливість застосування даного підходу обґрунтовується наступним:

- запропонованим принципом релевантного оцінювання, що передбачає застосування змішаного підходу до оцінки активів залежно від їх сутності;
- поглядами сучасних дослідників-бухгалтерів в сфері нематеріальних активів;
- наявністю подібної практики в МСФЗ 38 “Нематеріальні активи”.

Основною причиною необхідності застосування доходного підходу для оцінки активів зовнішнього середовища є недоцільність застосування затратного підходу, який є прямим методом оцінки, що передбачає сумування витрат на створення чи придбання активів зовнішнього середовища.

Проте в постіндустріальній економіці зв'язок між витратами і майбутнім доходом стає все менш однозначним [16, с. 9-10], а вартість від нематеріальних активів є непрямою (неадитивною величиною), тобто такі активи рідко мають прямий вплив на доходи та прибуток [15, с. 1256]. Як наслідок, сучасні дослідники переконливо доводять недоцільність застосування затратного підходу до оцінки активів зовнішнього середовища.

Дану позицію в деяких випадках також займають і розробники МСФЗ. Так, в МСФЗ 38 “Нематеріальні активи” (п. 41) [18, с. 1923] при одержанні нематеріального активу в результаті об'єднання бізнесу для початкового вимірювання у відповідних випадках може використовуватись метод застосування відповідних поточним ринковим операціям мультиплікаторів до показників, від яких залежить доходність активу (виручка, доля ринку чи операційний прибуток).

Тому вважаємо, що для оцінки активів зовнішнього середовища слід використовувати метод, що відноситься до доходного підходу. Однією із вимог, що висувається при виборі такого методу є можливість застосування для розрахунку нефінансових показників, про доцільність чого також наголошують проф. Р. Каплан [15, с. 125] та проф. С.Ф. Голов [2, с. 417-418].

Для оцінки активів зовнішнього середовища запропоновано використовувати метод компанії "Інтербренд", який є доходним підходом і передбачає використання для розрахунку фінансових показників діяльності компанії та нефінансових показників, що впливають на вартість активів зовнішнього середовища.

Теоретичний конструкт К₆. Для відображення в фінансовій звітності активів зовнішнього середовища слід змінити форму № 1 Баланс та розробити додаткові форми звітності: Звіт про власний капітал зовнішнього середовища (Форма № 4б) та Примітки до річної фінансової звітності (Форма № 5б).

Зміна форми № 1 Баланс передбачає зміну структури активу та пасиву балансу, виходячи із запропонованого вище нового балансового рівняння. У складі активу слід виділити два розділи першого рівня – активи внутрішнього середовища та активи зовнішнього середовища, а у складі власного капіталу виділити чистий власний капітал та власний капітал зовнішнього середовища. Застосування такого підходу передбачає, що в активі балансу відображаються не лише контрольовані ресурси підприємства, а й ресурси з неповним контролем.

Звіт про власний капітал зовнішнього середовища (Форма № 4б) відображає інформацію про зміни капіталу зовнішнього середовища в розрізі його складових.

У примітках до річної фінансової звітності (Форма № 5б) відображається деталізована інформація про активи зовнішнього середовища, яка є деталізованою за групами активів зовнішнього середовища (маркетинговими, екологічними, соціальними та іншими активами).

Причина необхідності відділення активів та капіталу зовнішнього середовища від активів та капіталу внутрішнього середовища, як в межах форми № 1 Баланс, так і за допомогою окремих звітів (Форма № 4б, Форма № 5б), зумовлена наступними факторами:

– *неможливість повного контролю над активами зовнішнього середовища.* Дана особливість детально описана проф. Б. Левом. Автор відмічає, що право власності не дозволяє обмежити одержання вигоди від використання нематеріальних активів іншим. Таке явище називається "зовнішніми ефектами" (екстерналіями) [6, с. 39-40]. В даному випадку розуміється те, що навіть за наявності активу зовнішнього середовища, використання якого забезпечує одержання певних конкурентних переваг, відсутня можливість повністю захистити ці переваги. Тобто ринкова влада, одержання якої забезпечується використанням активів зовнішнього середовища, є характеристикою, що постійно змінюється в часі.

Зовнішні ефекти є результатом недостатньо визначених і реалізованих прав власності на нематеріальні активи, внаслідок чого можуть впливати на цінність активу зовнішнього середовища для підприємства та змінювати його вартість. Це свідчить про існування "розмитості" права власності на активи зовнішнього середовища, що передбачає необхідність їх відокремленого відображення у фінансовій звітності підприємства.

Проф. С.А. Кузубов [5, с. 17-18], виходячи із неможливості повного контролю над активами зовнішнього середовища, називає їх інтелектуальними квазі-активами, які не відповідають одному або декільком критеріям визнання в якості майнового об'єкту (активу). В даному випадку – критерію повного контролю.

Виходячи з цього активи зовнішнього середовища є квазі-активами підприємства, які не можна повністю контролювати, однак, які приносять майбутні економічні вигоди підприємству, що зумовлює необхідність їх відокремлення в фінансовій звітності зі складу активів підприємства.

– *суб'єктивність оцінки активів зовнішнього середовища*. Не зважаючи на можливість проведення оцінки активів зовнішнього середовища, зокрема, на основі доходного підходу, така оцінка має певний рівень суб'єктивізму. Про це зазначають як дослідники-оцінювачі, так і дослідники-бухгалтери.

Так, відомий дослідник в сфері професійної оцінки проф. Г.І. Мікерін зазначає: “що стосується точності вимірюваних результатів, то в умовах постіндустріальної економіки формальні способи можуть дати точний, але не істинний результат – в силу того, що закладені в них припущення не дозволяють взагалі відобразити неформалізовані впливи (ефекти), які все більше превалюють над формалізованою частиною вимірюваного результату” [8, с. 108].

В кінцевому звіті Міністерства економіки Нідерландів [16, с. 9-10], присвяченому звітності з нематеріальних активів, зазначається, що при капіталізації нематеріальних активів в балансі підприємства на основі економічних методів оцінки виникає ряд проблем, які піддають сумнівності ефективність застосування такого підходу. Однією із таких проблем є суб'єктивність прогнозів стосовно майбутніх грошових потоків, які може генерувати нематеріальний актив при його використанні.

Наявність оціночного суб'єктивізму передбачає необхідність відокремлення активів і капіталу зовнішнього середовища від інших елементів фінансової звітності, що дозволить враховувати цю особливість даних об'єктів користувачам фінансової звітності при прийнятті рішень.

3) Відображення абстрактних об'єктів, що складають теоретичну схему, на емпіричний матеріал. Теоретичний конструкт K_5 співвідноситься з емпіричним базисом, він безпосередньо пов'язаний із досвідом оцінки вартості підприємств, що при невідповідності з балансовою вартістю призводить до виникнення гудвілу в бухгалтерському обліку, а також з оцінкою активів зовнішнього середовища професійними оцінювачами.

Емпіричний процес пізнання активів зовнішнього середовища стосується одержання знань з практичної діяльності бухгалтерів при об'єднанні підприємств і з практичної діяльності професійних оцінювачів. Бухгалтери здійснюють практичні дії над гудвілом при придбанні, а професійні оцінювачі – над знаками для товарів та послуг та торговими марками під час оцінки.

– *гудвіл при придбанні*. При відображенні в бухгалтерському обліку гудвілу при придбанні, зі складу цієї суми гудвілу також повинні виділяти активи зовнішнього середовища, що за можливості їх ідентифікації слід відображати в обліку. Зокрема в МСФЗ (IFRS) 3 “Об'єднання бізнесу” (п. В33) зазначається, що такими активами можуть бути списки клієнтів, що захищаються ліцензією, а також зареєстровані торгові марки [18, с. 353]. А в МСФЗ 38 “Нематеріальні активи” (п. 37) вже конкретизується, що такими активами можуть бути як група взаємодоповнюючих нематеріальних активів, що складають торгову марку, якщо справедливу вартість таких активів виміряти неможливо, так і окремі взаємодоповнюючі активи, якщо їх справедливу вартість можна надійно виміряти та виконується умова, що такі окремі активи мають схожі строки корисного використання [18, с. 1917].

Відображення в обліку брендів та торгових марок при придбанні підприємств є важливим кроком у подоланні проблеми бухгалтерського відображення нематеріальних активів такого типу як бренди. Однак це все ще є недостатнім, оскільки таке відображення можливе лише при появі гудвілу при придбанні, в частині якого можуть бути визнані бренди для їх відображення на бухгалтерських рахунках [13, с. 32].

Все це призводить до викривлення бухгалтерських даних. Наприклад, бренд "Макдональдс" не відображається в балансі підприємства, однак за оцінкою компанії "Interbrand"[12, с. 15] на 2010 р. його вартість складає 33,6 млрд. дол., при капіталізації на Нью-Йоркській фондовій біржі на 29 жовтня 2010 р. 82,77 млрд. дол. Однак компанія "Nestle", яка у 2007 р. придбала за 5,5 млрд. дол. компанію "Gerber", в Балансі за 2009 р. відобразила гудвіл на 3,8 млрд. шв.ф. та нематеріальних активів із невизначеним строком корисного використання (бренди та торгові марки) на суму 1,4 млрд. шв.ф. (курс шв. ф. до дол. становив 1,031) [11, с. 78]. Тобто ті компанії, які придбали бренд у стороннього підприємства відображають його в обліку, а ті, які створили його самостійно, не відображають. Тому дебати стосовно включення створених на підприємстві активів зовнішнього середовища тривають і по-сьогодні. Основною перешкодою для реалізації цієї ідеї є відсутність надійної оцінки та можливість зловживань вартістю активів зовнішнього середовища.

– *оцінка вартості торгових марок та брендів.* При проведенні оцінки вартості брендів та торгових марок професійними оцінювачами в переважній більшості випадків одержується результат, що не відповідає бухгалтерській оцінці. Безпосередньо професійна оцінка є набагато вищою.

Підтвердженням цієї тези є вартість нематеріальних активів підприємств України, що не відображаються в бухгалтерському обліку, тобто взагалі не оцінюються, однак, вартість яких розрахована на основі оцінки експертів-оцінювачів (Додаток АЖ). Така ж ситуація характерна не лише для України, а й для найпотужніших підприємств країн світу. Так, в Додатку АЗ наведено нематеріальну вартість відомих світових компаній, що не відображена в балансах підприємств, однак яку можна встановити на основі їх ринкової капіталізації.

Причинами існування такої ситуації є:

– невизнання в бухгалтерському обліку в якості нематеріальних активів всіх ресурсів підприємства, які забезпечують одержання підприємству майбутніх економічних вигод. Зокрема, торгові марки можуть відобразитись в бухгалтерському обліку тільки при їх придбанні або при об'єднанні підприємств. Внаслідок цього створені на підприємстві ресурси (бренди та торгові марки) не відображаються в обліку та не мають відповідної оцінки, яка визначається професійними оцінювачами;

– використання в бухгалтерському обліку для оцінки брендів та торгових марок затратного підходу, що не дозволяє достовірно оцінити вартість таких активів виходячи із їх ролі у формуванні вартості підприємства.

Це обґрунтовується тим, що оцінювачами, як зазначають Р. Рейлі та Р. Швайс [9, с. 640], даний підхід найменш часто застосовується до таких активів. В багатьох випадках затратний підхід занижує вартість торгових марок. Про недоцільність застосування затратного підходу також наголошують акад. В.Л. Макаров та проф. А.Н. Козирєв [4, с. 135], які відмічають, що відносно нематеріальних активів цей підхід більше вводить в оману, аніж допомагає приймати правильні рішення.

Узагальнення співвідношення абстрактних об'єктів, що складають теоретичну схему, з емпіричним матеріалом (оцінкою вартості підприємств та оцінкою торгових марок) представлено в табл. 2.

Таблиця 2. Характеристика складових емпіричного процесу пізнання активів зовнішнього середовища

Елемент	Характеристика елементу	
	відображення гудвілу	оцінка торгових марок
Суб'єкт пізнання	бухгалтер	професійний оцінювач
Об'єкт пізнання	гудвіл	торгові марки
Засіб пізнання	бухгалтерський облік	професійна оцінка
Форма знання в процесі пізнання	до складу гудвілу входять невідображені в бухгалтерському обліку активи зовнішнього середовища	вартість оцінених професійними оцінювачами торгових марок перевищує їх балансову вартість за затратним підходом

Вищенаведені приклади (оцінка вартості підприємств та оцінка торгових марок) забезпечують співставлення запропонованої теоретичної схеми з результатами досвіду використання активів зовнішнього середовища в діяльності підприємств.

4) Відображення абстрактних об'єктів, що складають теоретичну схему, на картину реальності (бухгалтерську картину світу). Всі теоретичні конструкти ($K_1, K_2, K_3, K_4, K_5, K_6$) пов'язані з термінами, що характеризують зовнішнє середовище, яке виступає складовою частиною бухгалтерської картини світу (виходячи із запропонованого предмету бухгалтерського обліку).

Виходячи із розробленої фундаментальної теорії бухгалтерського обліку окремого об'єкту обліку – активів зовнішнього середовища, визначено, що на сьогодні рівень фундаментальних теорій подвійної НДП представлений двома бухгалтерськими теоріями: динамічною теорією і ТАКЗСП. Синтез цих теорій у складі НДП дозволяє говорити про виникнення нової єдиної фундаментальної теорії бухгалтерського обліку – каталактичної² (рис. 3).

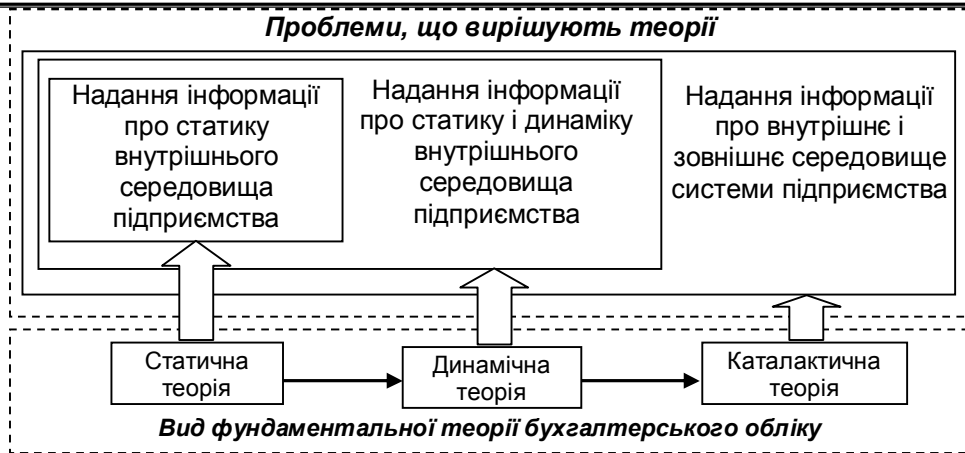

Рис. 3. Гіпотетична еволюція теорій бухгалтерського обліку першого рівня

Для забезпечення відповідності розвитку бухгалтерського обліку умовам розвитку постіндустріальної економіки необхідною є побудова нової фундаментальної теорії обліку – каталактичної, яка дозволить охопити більшу емпіричну область ніж попередня (динамічна) теорія.

Каталактична фундаментальна теорія бухгалтерського обліку відображає сутність та закономірності об'єктів бухгалтерського обліку, що пов'язані як з внутрішнім, так і з зовнішнім середовищем підприємства. Вона спрямована на вирішення проблеми надання інформації про внутрішнє і зовнішнє середовище системи підприємства (рис. 4).

² Обрання назви “каталактична” теорія, пов'язано з тим, що поняття “каталактичний” означає розширення розуміння завдань економічної науки, включення до її складу всієї системи обміну (метаболізму). А включення до складу об'єктів обліку активів зовнішнього середовища, що вимагає ТАКЗСП, якраз і передбачає здійснення такого розширення. Тому термін “каталактична” відображає узагальнююче призначення такої теорії – врахування внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства, як предмету бухгалтерського обліку

Рис. 4. Гіпотетичний розвиток фундаментальних теорій бухгалтерського обліку на основі концепції НДП І. Лакатоса

Введення поняття “каталактичної теорії” до складу бухгалтерської термінології відображає кумулятивний розвиток фундаментальних теорій бухгалтерського обліку у складі ПНДП.

Основна ідея запропонованої методології бухгалтерського обліку активів і капіталу зовнішнього середовища підприємства, на відміну від концепції стратегічного обліку, полягає у відображенні в бухгалтерському обліку ФГЖ, що вже відбулись, і мають вартість на теперішній момент часу, однак, що дозволяє робити висновки про майбутнє підприємства та приймати на цій основі стратегічні рішення³. Взаємозв'язок між стратегією підприємства та інформацією, що слід оприлюднювати про активи зовнішнього середовища у фінансовій звітності представлено на рис. 5.

Рис. 5. Взаємозв'язок між стратегією підприємства та фінансовими показниками щодо активів зовнішнього середовища

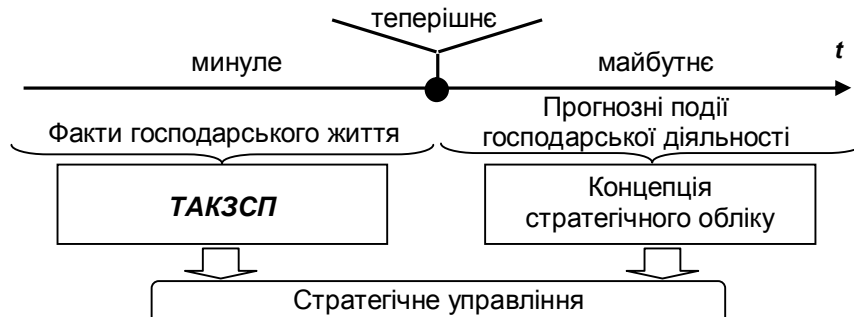
Так, наприклад, згідно концепції прогностичного обліку проф. С.Ф. Голова, його предметом є ретроспективні та перспективні параметри господарської діяльності підприємства та його середовища [2, с. 415] Проф. В.А. Залевським у складі запропонованої обліково-аналітичної системи витрат для цілей стратегічного менеджменту [3, с. 16] та А.Н. Щемелевим згідно авторської концепції стратегічного обліку [9, с. 33-34] запропоновано складати прогностичну бухгалтерську звітність, стратегічний похідний балансовий звіт в прогностичних цінах.

Такого ж підходу – необхідності застосування прогностичних показників в обліку, але вже на основі побудови стратегічних і фрактальних похідних балансів, дотримується проф. Г.Є. Крохічева. Розроблений автором підхід також знайшов розвиток в дисертаційних дослідженнях її учнів (В.В. Лесняк (2007 р.), Н.В. Салова (2007 р.), Е.Л. Архіпов (2008 р.), Ю.Р. Галієва (2009 р.), І.В. Лесняк (2009 р.), Т.М. Музика (2009 р.), І.В. Семененя (2009 р.), О.Т. Долгополова (2010 р.), Н.А. Ковальова (2011 р.)).

³ В основу даного підходу покладені дослідження розробників теорії зовнішнього середовища – Д. Пью та Дж. Фрімана, які вважають, що зовнішнє середовище є основним елементом створення організаційної стратегії

Завдяки дослідженням вищенаведених російських вчених такий підхід (коли стратегічний облік передбачає облік ймовірних або прогнозних фактів майбутньої господарської діяльності) в Росії фактично визнається в якості загальноприйнятого.

Відмінність між запропонованою ТАКЗСП та концепцією стратегічного обліку відносно бухгалтерської “стріли часу” представлено наступним чином (рис. 6).

Рис. 6. Порівняльна характеристика ТАКЗСП та концепції стратегічного обліку відносно бухгалтерської “стріли часу”

Розроблена методологія є системою методів та прийомів обліку, що взаємопов'язані між собою, та дозволяє забезпечити ведення бухгалтерського обліку активів зовнішнього середовища. Запропонована методологія побудована таким чином, що забезпечує її ефективне та безперешкодне впровадження в загальноприйнятую методологічну структуру національної системи бухгалтерського обліку.

Висновки та пропозиції. З метою усунення розбіжностей щодо використання активів, які забезпечують покращання становища системи підприємства в зовнішньому середовищі, запропоновано використовувати поняття “активи зовнішнього середовища”, що є об'єктами клієнтського (ринкового) капіталу, які забезпечують покращання становища системи підприємства у зовнішньому середовищі (збільшення обсягів реалізації) та забезпечують реалізацію ринкової влади підприємства шляхом створення конкурентних переваг по відношенню до інших суб'єктів ринку.

Розроблена ТАКЗСП складається з: удосконаленого балансового рівняння; теоретичної схеми, у складі якої виділені теоретичні конструкти (категорії “актив зовнішнього середовища” та “капітал зовнішнього середовища (K1); принцип обачності на основі концепції ризику, диференційований принцип безперервності, принцип релевантного оцінювання (K2); нова концепція амортизації (K3); нова концепція зміни корисності активів (K4); оцінка активів зовнішнього середовища на основі методу компанії “Інтербренд” (K5); окрема фінансова звітність стосовно активів та капіталу зовнішнього середовища (K6)); відображення абстрактних об'єктів теоретичної схеми на емпіричний матеріал (існування гудвілу та переоціненої вартості активів зовнішнього середовища), відображення абстрактних об'єктів теоретичної схеми на картину реальності шляхом розширення предмету бухгалтерського обліку.

Впровадження ТАКЗСП в діяльність підприємств вирішує наступні теоретичні та практичні проблеми:

– приведення системи обліку до вимог постіндустріальної економіки на основі диференціації окремих бухгалтерських принципів, в умовах розвитку якої активи зовнішнього середовища є одним із основних факторів генерування вартості;

– теоретичне обґрунтування існування змішаного підходу (одночасне існування ринкової вартості та історичної вартості) до оцінки в бухгалтерському обліку, виходячи із принципу превалювання сутності над формою;

– створення облікового забезпечення управління активами і капіталом зовнішнього середовища, що дозволяє підвищити ефективність стратегічного управління підприємством;

– наближення інформації про вартість підприємства, що надається системою бухгалтерського обліку до його ринкової вартості, що дозволяє збільшити обсяги надходження коштів від приватизації, підвищити інвестиційну привабливість шляхом розкриття наявних конкурентних переваг;

– забезпечення прогресивності подвійної НДП бухгалтерського обліку шляхом можливості пояснення та передбачення нових фактів, що виникають перед бухгалтерським обліком, одним із яких виступає зовнішнє середовище підприємства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Андриссен Д.* Невесомое богатство. Определите стоимость вашей компании в экономике нематериальных активов: [пер. с англ.] / Д. Андриссен, Р. Тиссен. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2004. – 304 с.

2. *Голов С.Ф.* Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку [текст]: [монографія] / С.Ф. Голов. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 522 с.

3. *Залевский В.А.* Управленческая учетно-аналитическая система производственных затрат для целей стратегического менеджмента: теория и методология: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.12 “Бухгалтерский учет, статистика” / В.А. Залевский. – Орел, 2009. – 50 с.

4. *Козырев А.Н.* Оценка стоимости нематериальных активов и интеллектуальной собственности / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М.: РИЦ ГШ ВС РФ, 2003. – 368 с.

5. *Кузубов С.А.* Развитие теоретико-методологических основ бухгалтерского учета и аудита интеллектуальных активов: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.12 “Бухгалтерский учет, статистика” / С.А. Кузубов. – Екатеринбург, 2009. – 49 с.

6. *Лев Б.* Нематериальные активы: управление, измерение, отчетность / Б. Лев; [пер. с англ. Л.И. Лопатников]. – М.: КВИНТО-КОНСАЛТИНГ, 2003. – 240 с.

7. *Легенчук С.Ф.* Развитие принципов бухгалтерского учета в постиндустриальной экономике / С.Ф. Легенчук // Международный бухгалтерский учет. – 2012. – № 3 (201). – С. 23-28.

8. *Микерин Г.И.* “Проникновения в суть” нематериальных (неосязаемых) активов для целей бухгалтерского учета / Георгий Микерин // Business Valuation Guide. – 2007. – С. 108.

9. *Рейли Р.* Оценка нематериальных активов / Р. Рейли, Р. Швайц.– М.: Ид “КВИНТО – Консалтинг”, 2005. – 792 с.

10. *Щемелев А.Н.* Стратегический учет инноваций в коммерческих организациях: теория и методология: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.12 “Бухгалтерский учет, статистика” / А.Н. Щемелев. – Ростов-на-Дону, 2007. – 43 с.

11. 2009 Financial Statements (Consolidated Financial Statements of the Nestlé Group. 143rd Financial Statements of Nestlé S.A.). – Geneva, 2010. – 160 p.
12. Best Global Brands 2010. – London: Interbrand, 2010. – 57 p.
13. *Clifton R.* Brands and Branding / Clifton Rita, Simmons John, Ahmad Sameena. – New York: Bloomberg Press, 2009. – 284 p.
14. *Farquhar P.* Measuring Brand Momentum / Farquhar P., Han J., Ijiri Yu. // Marketing management. – 1992. – P. 24-30.
15. *Kaplan R.* Conceptual foundations of the Balanced Scorecard / Robert S. Kaplan // Handbook of Management Accounting Research / Anthony G. Hopwood, Christopher S. Chapman, Michael D. Shields. – London: Elsevier, 2008 – 280 p.
16. Reporting on Intangible Assets. Final Report for the Benefit of the Dutch Ministry of Economic Affairs and the Intangible Assets Pilot. / J.B. Backhuijs, W.G.M. Holterman, R.S. Oudman, R.P.M. Overgoor, S.M. Zijlstra. – Amsterdam: Project Sounding Board Group, 1999. – 42 p.
17. *Roslender R.* Accounting for intellectual capital: rethinking its theoretical underpinnings / Robin Roslender // Measuring Business Excellence. – 2004. – № 8. – P. 38-45.
18. The consolidated text of International Financial Reporting Standards (IFRSs®) including International Accounting Standards (IASs®) and Interpretations together with their accompanying documents as issued at 1 January 2009. – London: International Accounting Standards Board, 2009. – 2786 p.

ЛЕГЕНЧУК Сергій Федорович – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри фундаментальних економічних дисциплін Житомирського державного технологічного університету.

Стаття надійшла до редакції 14.01.12 р.